

LIGGER NATUREN I FJÄLLEN?

Naturen är viktig för oss nordbor, men vad menar vi egentligen med "natur"? Kulturgeografen **Klas Sandell** har forskat om frågan, och närliggande frågor som hur våra föreställningar om naturen förändras av nya fenomen som klätterväggar, multisport och fjällöppning.

Text: Klas Sandell

Alla skall ha tillgång till naturen

Sveriges grundlag säger att "alla skall ha tillgång till naturen enligt allemansrätten". Friluftsliv, naturturism, utomhuspedagogik och andra uttryck för det framväxande upplevelselandskapet har också varit ett helt centralt tema under det urbaniserade industrisamhällets historia. Särskilt från slutet av 1800-talet har det lagts ner mycket kraft på att via organisationer som Svenska Turistföreningen, Friluftsförbundet och scoutrörelsen liksom via skola och myndigheter uppmuntra och ge möjligheter för allmänheten att uppleva naturen. Det här är också något som har stort stöd hos allmänheten enligt nationella enkätundersökningar och det är till exempel 95 % av svenska folket som anser att det är viktigt att försvara allemansrätten och nästan åtta av tio ser den som viktig för de egna utomhusaktiviteterna. En majoritet av befolkningen säger också att de är mycket ofta "ute i naturen" under längre ledigheter, omkring 40 % är det ganska ofta även under helger och vardagar och generellt vill man i framtiden ägna sig mer åt sådant. Dominerande motiv på vardagar är "fysisk aktivitet", på helgerna är det "avkoppling" och "vara nära naturen", vilket under längre ledigheter kompletteras med "umgås med familjen". Här finns också närmast existentiella motiv och nära 80 % anser till exempel att vistas i naturen ger "en känsla av att jag själv och alla människor hör samman med och ingår i naturen".

Men om "alla skall ha tillgång till naturen", en majoritet anser att de ofta är där och den har stor betydelse på många sätt – var ligger då naturen? Hos Naturvårdsverket kan vi läsa att "Nationalparkerna är natursköna eller unika miljöer som kan ge starka naturupplevelser" och i miljöbalken står det att syftet med nationalparker är att "bevara ett större sammanhängande område av viss landskapstyp i dess naturliga tillstånd eller i väsentligt oförändrat skick". Samtidigt kan vi notera att i fjällen ligger en mycket stor del av Sveriges nationalparker och i Fjällklubbsnytt skrev **Lage Karlsson**: "Tänk om hela fjällkedjan vore nationalpark! /.../ Ett enda stort rekreationsområde för naturälskare, fjällvandrande och forskare...". Om vi så lägger till **Erik Blomberg**s diktrader om

att: "Det vackraste i bergen är en ömhet, så utsäglig att den blott kan anas" så har vi sammantaget tecknat några av de viktigaste konturerna i den återkommande tankefiguren om naturen som något som kan placeras, sökas upp, skyddas, beundras och upplevas.

Så då borde man väl kunna säga att naturen ligger i fjällen? Nja, den här tankefiguren om var naturen ligger och hur den bör upplevas återkommer ju i många breda sammanhang. De vanligaste aktiviteterna enligt undersökningarna hos allmänheten som refererades ovan är av typ "nöjes- och motionspromenader" och "ströva i skog och mark". Friluftsliv och naturturism utövas i de flesta typer av landskap även om hierarkier om vilka landskap och platser som är finast att uppleva ofta är mycket påtagliga – och där ligger fjällen mycket högt. Ser vi till hur allmänheten i Sverige uppfattar frågan om var naturen ligger kan vi konstatera att närmare 90 % anser att Fjäll och Skogar helt och hållet är natur följt av Sjöar och hav som ca 80 % anser är natur helt och hållet. Sådant som man i mycket

Så har då naturen "tagit slut" i Sverige och måste vi rikta blickarna mot Antarktis eller månen för att uppleva riktig naturkontakt?

liten utsträckning anser är natur är Fotbollsplaner, Golfbanor, Parker i städer och Trädgårdar som alla med marginal ligger under 20 % som helt och hållet natur.

Men detta intresse och engagemang för naturupplevelser har hela tiden också utmanats på olika sätt. Det är ingen överdrift att påstå att det under hela tiden pågått en kamp i det framväxande industrisamhället om vilken roll och vilken utformning som naturkontakt och naturupplevelser bör ha. Det har varit en kamp som pågått under rubriker som naturvård, miljökamp, rekreation, pedagogik, samhällsplanering och folkhälsa. Dels har vi de påtagliga exploateringsintressen som på olika sätt dramatiskt har förändrat de flesta landskap genom gruvor, industrier, bostadsområden, infrastruktur – och som till exempel nationalparksinstrumentet försökt rida lite spår mot. Men vi har också det uppenbara faktum att i princip hela Sverige

är ett mångbrukat kulturlandskap – inte orörd natur. Vi kan återvända till den undersökning av allmänhetens syn på vad som är natur som refererades ovan och konstatera att det också var hälften av de svarande som angav att även Åkrar liksom Beteshagar är helt och hållet natur och det var bara Fotbollsplaner som av åtminstone hälften ansågs som inte alls natur. Angående de inledande fjällexemplen kan vi citera **Nils-Aslak Valkeapää** som frågar: "Berättade någon för dig att vi bor i Sameland. Sa han att detta är Sápmi". Olika mänskliga avtryck är alltid närvarande i landskapet om man ser sig om ordentligt – också i fjällen.

Men var ligger då naturen?

Så har då naturen "tagit slut" i Sverige och måste vi rikta blickarna mot Antarktis eller månen för att uppleva riktig naturkontakt? Att naturen i en grundläggande bemärkelse finns blir uppenbart så fort man börjar reflektera över människans olika humanekologiska inknytningar i sin omgivning. Men samtidigt är naturbegreppet uppenbarligen en kulturell konstruktion och enligt mitt förmenande är det mer synen

att naturen "ligger någonstans där ute" och då kan besökas och beundras som är problemet. Det moderna miljöengagemanget med sitt intresse för en allomfattande "hållbar utveckling" som inkluderar i princip alla aspekter av samhället och samhällets relation till landskapet visar på den återvändsgränd som det uppsökande och exklusiva naturbegreppet innebär. Människan och vår kultur är alltid på olika sätt inknutet i något som vi inte själva skapat eller har kontroll över – och som förslagsvis kan kallas natur. Jag ser då vår naturrelation som vårt samspel med det i vår kropp och vår omgivning som vi inte kontrollerar – det är nämligen samtidigt viktigt att inte försöka dölja det här samspelet, och vårt ansvar för hur det ser ut, med uttryck som att "allt är natur". Det här att lyfta fram vår relation med det vi inte kontrollerar innebär att naturen ses som element och processer i miljön, och där olika miljöer innebär olika stora inslag av natur, från de relativt sparsamma inslagen i en kontorsmiljö till successivt rikligare förekomst i en park, en skog och ännu mer i ytterskårgården eller i Arktis. Hur mycket kontroll människan har över olika element och processer i miljön kan förstås förändras med teknik liksom att vi frivilligt kan avstå kontroll – men kontrollen är alltid begränsad. Med ett sådant perspektiv är både den möjliga brödbiten i skafferiet och utsikten över fjällmassivet påminnelser om naturens ständiga närvaro. Inte minst handlar det om att bli påmind om andra måttstockar än de mänskliga. Att få perspektiv på vad som är stort och smått, via stjärnhimlens vintergata och myrans stretande, liksom vad som är fort och långsamt, via landhöjning och skogsGENERATIONER till årstider och dygnsrytm. Konkreta upplevelser, på och med kroppen.

Image: Wikipedia / Tobias Klenze / CC-BY-SA 3.0

att naturen ses som element och processer i miljön, och där olika miljöer innebär olika stora inslag av natur, från de relativt sparsamma inslagen i en kontorsmiljö till successivt rikligare förekomst i en park, en skog och ännu mer i ytterskårgården eller i Arktis. Hur mycket kontroll människan har över olika element och processer i miljön kan förstås förändras med teknik liksom att vi frivilligt kan avstå kontroll – men kontrollen är alltid begränsad. Med ett sådant perspektiv är både den möjliga brödbiten i skafferiet och utsikten över fjällmassivet påminnelser om naturens ständiga närvaro. Inte minst handlar det om att bli påmind om andra måttstockar än de mänskliga. Att få perspektiv på vad som är stort och smått, via stjärnhimlens vintergata och myrans stretande, liksom vad som är fort och långsamt, via landhöjning och skogsGENERATIONER till årstider och dygnsrytm. Konkreta upplevelser, på och med kroppen.

Sammanfattningsvis skulle då kunna hävdas att industrisamhällets rekreationsrelaterade tradition när det gäller naturupplevelser – där naturen är något som kan placeras, sökas upp, skyddas, beundras och upplevas – riskerar att bli en hämsko för djupare och nödvändiga perspektiv på hållbar utveckling. Detta samtidigt som den upplevda naturkontakten i de mångbrukade kulturlandskapen – "skog och mark" som det stod om ovan – är enormt viktig inte bara som en livskvalitet och folkhälsofaktor utan också som en påminnelse om människan naturrelation.

Det har funnits ett antal återkommande teman i traditionen av friluftsliv och naturturism. Exempelvis att trots de tydliga internationella influenserna, från romantikens tankegods och naturturismens start till organisationer för scouting och friluftsliv, så har det nationella perspektivet haft mycket stor betydelse. Ofta kopplat till dessa nationsbyggande ambitioner finns också det återkommande fostrande temat där naturkontakt och friluftsliv setts som viktiga metoder för individens, gruppens och samhällets förkovran, både på en mycket praktisk nivå men också i när-

most existentiella termer. Men även om rekreationsnaturens samhällsbärande roll i regel varit dominerande så har också funnits en parallell underström av civilisationskritik med naturupplevelser som viktig inspirationskälla.

Det har också funnits tydliga förändringar över tid i naturrekreations yttringar. Mest påtaglig är

breddningen från de inledningsvis små grupper av företrädesvis välbärgade män till att successivt inkludera kvinnor och arbetarklass parallellt med samhällets demokratisering och välfärdssamhällets framväxt. En annan förändring över tid är det ökande inslaget av tekniska hjälpmedel och möjlighet till ökad materiell standard i det "primitiva" friluftslivet. Inte bara att liggunderlagen blivit tjockare och tälten lättare men det handlar också om tillväxten av och den ökande standarden på till exempel fritidshus och fritidsbåtar liksom på senare tid möjligheten av en ständig internetuppkoppling.

En framtidssblick

Två förändringar när det gäller friluftsliv och naturturism som är särskilt viktiga att reflektera över idag är *sportifiering* och *aktiviteter som går inomhus*. Sportifieringen av friluftsliv och naturturism handlar om hur tävling, regler och resultat blir viktiga där olika "lopp" och "multisporttävlingar" inramar friluftaktiviteter som att vandra, paddla, simma och åka långfärdsskridskor. Aktiviteter som går inomhus är en parallell till sportens historia med sina arenor och idrottshallar. Det handlar om hur aktiviteter som tidigare varit direkt knutna till naturpräglade miljöer och fick anpassa sig till landskap, väder och årstid nu i stället utförs i uppbyggda aktivitetsmiljöer. Exempelvis klätterräddar,

äventyrsbad och inomhusskidåkning men också "exergames" (dator- och TV-spel där man använder kroppen, till exempel Wii) för att paddla fors, cykla mountainbike och åka skidor med handkontroller och balansplattor framför TV-skärmen. Annorlunda uttryckt – det syns idag starka tecken på att den traditionella uppdelningen mellan sport och friluftsliv på ett dramatiskt sätt "omförhandlas". Det handlar om nya kombinationer och breda gråzoner mellan de två traditionerna: den tävlingsinriktade kroppsrörelsen (sport) som söker kontrollerad miljö (inomhus); respektive naturmöten och andra upplevelser som söker okontrollerad miljö (friluftsliv och naturturism).

Äventyrsbad och klättrväggar liksom olika lopp i naturpräglade landskap är idag helt etablerade men generellt är annars ännu så länge sportifieringen och aktiviteterna som går inomhus ännu så länge relativt marginella fenomen. I en nyligen genomförd enkätundersökning bland den svenska allmänheten om friluftsliv och naturturism i

Den traditionella uppdelningen mellan sport och friluftsliv "omförhandlas" på ett dramatiskt sätt.

de svenska fjällen frågade vi om i vilken utsträckning man kommit i kontakt med sport, tävling och event som i multisporttävlingar och fjällfestivaler respektive inomhusaktiviteter som äventyrsbad, klättrväggar och lekland. Ungefär 25 – 30 % hade kommit i kontakt med dessa två fenomen i de svenska fjällen, och knappt 10 % (för sport/tävling/event) respektive ca 20 % (för inomhusaktiviteter) hade själva deltagit. Tveksamheten är samtidigt stor till att vilja se mer av detta i framtiden men det är ändå knappt 13 % (för sport/tävling/event) respektive knappt 10 % (för inomhusaktiviteter) som anger 4–5 på den femgradiga skalan där 5 är "ja, i hög grad" när man tillfrågas om man hoppas få se mer av detta i framtiden.

Det ligger nära till hands att se de här utvecklingstendenserna med sportifiering och aktiviteter som går inomhus som bara ett stort hot mot friluftslivet – och det är ingen tvekan om att det traditionella friluftslivet och dess natursyn kan komma att förändras drastiskt framöver. På ett djupare plan handlar det i mycket om en upplösning av tidigare dikotomier som: natur – kultur, friluftsliv – sport, och stadsmiljö – landsbygd. Om den här kategoriuppluckringen förstärks framöver – och mycket tyder på det – så kan det komma att få dramatiska konsekvenser för hur allmänheten ser på *hur, var* och *varför man skall ha "tillgång till naturen"*. Jag tycker mig kunna se åtminstone två tänkbara utvecklingsriktningar i detta framöver – förutom förstås en allmän motreaktion till förmån för det man uppfattar som det traditionella. Man kan spekulera över en utveckling

där hela jorden ses som ett stort lekland för de som har råd och möjlighet där det känns som att allt kan kontrolleras av människan och kan tämjäs till utmaningar och äventyr – inne som ute. Men man kan också spekulera över en närmast diametralt annorlunda utveckling med ett fördjupat natur- och friluftsbegrepp. Jag tänker på möjligheten av ett synsätt som utgår ifrån att naturen är ständigt närvarande överallt, visserligen i olika grad i naturpräglade landskap långt från tätorter respektive i äventyrsanläggningar inomhus – men ändå överallt som en relation som bör respekteras och kan uppskattas. Ett friluftsliv- och naturbegrepp som ligger nära allemansrättens landskapsperspektiv – ett mångbrukat hänsynslandskap.

Vidare läsning och källor

Brügge, Britta; Glantz, Matz & Sandell, Klas (red. 2011) *Friluftslivets pedagogik: en miljö- och utomhuspedagogik för kunskap, känsla och livskvalitet*.

Fredman, Peter; Stenseke, Marie & Sandell, Klas (red. 2014). *Friluftsliv i förändring: Studier från svenska upplevelselandskap*.

Karlsson, Lage (1987) Ny nationalpark i fjällen? *Fjällklubbsnytt*

Naturvårdsverket 2015. Information om nationalparker, <http://www.naturvardsverket.se/Var-natur/Skyddad-natur/Nationalparker/> (informationen hämtad 2015-09-07).

Sandell, Klas 2006. Friluftsliv, platsperspektiv och samhällskritik. I: Mårald, Erland & Nordlund, Christer (red.), *Topos: Essäer om tänkvärda platser och platsbundna tankar*. s. 274-291.

Sandell, Klas (2011) Allemansrätten och dess framtid: Några samhällsvetenskapliga perspektiv.

Sandell, Klas; Arnegård, Johan & Backman, Erik (red. 2011) *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*.

Sandell, Klas & Sörlin, Sverker (red. 2008) *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftsliv' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*.

Wall-Reinius, Sandra; Olausson, Fredrik; Ankre, Rosemarie; Dahlberg, Annika; Lexhagen, Maria; Lundberg, Christine; Sandell, Klas & Bodén, Bosse (2015) *Undersökning bland besökare i södra Jämtlandsfjällen sommaren 2013*.

Klas Sandell är professor i kultur-geografi vid Karlstads universitet och deltar i mångvetenskapliga forskningsprogram om nutida och historiska uttryck för friluftsliv, naturturism, utomhuspedagogik och allemansrätt (www.friluftsforskning.se).